

El nucli ètico-metafísic de l'obra *O Negrinho do Pastoreio* de João Simões Lopes Neto¹

AGENIR BAVARESCO
Universidade Católica de Pelotas

Aquell petit gos tan fidel em fa venir a la memòria l'amistat de la meua gent;
el meu cavall em fa venir a la memòria la llibertat, el treball,
i aquell grill cantador va dur l'esperança [...] (Neto, 1988: 38, 9-11)²

El nostre estudi és una reflexió del nucli ètico-metafísic de l'obra simoniana a partir de la llegenda *O Negrinho do Pastoreio*, de João Simões Lopes Neto.³ Així doncs, voldríem destacar la manera com aquest nucli crea la forma de ser del gautxo. Es tracta de pensar la constitució del gautxo de Rio Grande del Sur,⁴ per tal de comprendre els traços que fonamenten una filosofia relacionada amb la identitat del gautxo.

L'obra *Lendas do Sul* gira al voltant d'aquest esguard mític sobre el món, i incorpora la vivència de la pampa amb les seues contradiccions i les identitats que la conformen, pròpia dels protagonistes de les històries de Simões Lopes Neto. Però, ¿com es constitueix el nucli ètico-metafísic del gautxo, que pot ser verificat en la llegenda *O Negrinho do Pastoreio* i en els principals escrits de Simões Lopes Neto, en la mesura que ell recupera la naturalitat del parlar del peó, és a dir, tot mostrant com el gautxo representa, comprèn i dóna sentit a la realitat?

L'elecció d'aquesta obra ve donada pel fet que ella representa el «mite més genuí de Rio Grande, amb una gran fidelitat a la puresa de la tradició oral, tot introduint, molt sovint, un nou motiu, el de Nostra Senyora, patrona dels desemparats». Augusto Meyer és categòric en afirmar que «l'únic mite realment popular, profundament arrelat en la tradició gautxesca, és el de l'obra *O Negrinho do Pastoreio*; així mateix, és l'únic relat que es pot considerar de soca-rel de Rio Grande, car es troba lliure de qualsevol influència *gringa*».⁵

¹ Traducció del castellà de María Dolores Oltra Ripoll (Universitat Jaume I). Les notes i la traducció del portuguès al castellà són de Jovino Pizzi.

² El número després de la pàgina indica sempre la línia de la cita.

³ João Simões Lopes Neto (1865-1916): descendent de família aristòcrata que es dedicava a la industrialització de la carn seca. Va romandre fins els onze anys a casa de son pare, quan va començar els seus estudis al Col·legi Abílio, a Rio de Janeiro. Tanmateix, prompte els abandonaria per tornar-se autodidacta. Les seues obres principals són *Cancionero Guasca –compilação de versos populares* (1910), *Contos gauchescos* (1912), *Lendas do Sul* (1913). Les obres pòstumes: *Casos do Romualdo* (1952) i *Terra Gaúcha –esboço histórico* (1955). *O Negrinho do Pastoreio* podria traduir-se com *El Negret del Pasturatge*; tot i això, hem preferit mantenir ací la versió original.

⁴ Rio Grande del Sur és un estat (o província) de Brasil. La seua capital és Porto Alegre, i al sud i a l'oest fa frontera amb Uruguai i Argentina. La part fronterera dels tres països conforma el que coneixem com les pampes. A més de la vegetació, aspectes geogràfics i el clima, hi ha una tradició, una cultura i un "esperit" del gautxo (Nota de J. Pizzi).

⁵ Nota sobre *Lendas do Sul* d'Augusto Meyer (Neto, 1957: 272).

Aquest estudi té molt present la necessitat de reflexionar sobre l'autonomia i la identitat local, en un moment en què es viu una creixent inserció mundial, és a dir, que constitueix tot un repte cap a la presa de consciència de les arrels antropològiques, en el sentit d'actualitzar les nostres representacions socioculturals; en definitiva, pretén ser una contribució al debat filosòfic sobre la producció d'una forma de pensar que siga capaç de tornar-se autònoma. La construcció d'aquest coneixement mostra la capacitat d'anàlisi de les qüestions regionals (particulars) inserides en el context de la problemàtica mundial (universals) de la filosofia. Mitjançant la reflexió sobre el problema de la construcció dels principis filosòfics de l'obra simoniana, desitgem contribuir a l'actualització de la representació de la figura del gautxo.

Simões Lopes Neto és un autor que va nàixer a la ciutat de Pelotas i que elabora un discurs regionalista, on apareix la cosmogonia del peó, i descriu la seua visió ètico-metafísica del món, en incorporar l'experiència del seu món propi. L'autor, per la seua singular experiència cultural, representa, a l'ensem, la figura del gautxo en la seua particularitat regionalista —paisatge, tipus i llenguatge— i ho insereix dins el paradigma heroic universal, que constitueix les figures llegendàries de totes les nacionalitats.

La nostra pressuposició teòrica és que (Ricoeur, 1995: 15)

tot sistema de civilització està organitzat entorn de quelcom de substancial, d'un lar, d'un *nucli ètico-mític* (valors fonamentals del grup), que podrà ser descobert gràcies a l'hermenèutica dels *mites bàsics* de la comunitat, la qual cosa compta, per tal d'aconseguir-ho, amb l'ajut de la filosofia i la religió, uns dels instruments indispensables.

Junt amb el nucli ètico-mític, que fonamenta l'obra simoniana, introduïm el paradigma hegelian de la lluita senyor/esclau com a clau hermenèutica de la llegenda *O Negrinho do Pastoreio*.

El nostre principi teòric s'articula des del mètode hermenèutic, per tal de realitzar i interpretar el text simonià en un nivell semàntic, reflexiu i existencial (Ricoeur, 1978: 7). Per això, en aquest article tractarem de comprendre el text, tot fent nostres la seua estructura, els seus personatges i el seu discurs simonià.

1. La llegenda: *O Negrinho do Pastoreio* ⁶

Quan de nit transite en el meu gautxesc andarec,
em planteja el desig de trobar-te, amic follet,
car sé que portes amb tu, *Negrinho* esmerlit i lleig,
el Rio Grande en pasturatge en les passes del passat,
i que allà, al camp ras que a la llum de la candela clareja,
la teua silueta llargaruda bombeja, com a Déu del ritus estrany,
els gautxos d'antany que es perderen en el combat! (Braun, 1999: 35)

⁶ (Neto, 1973: 179-186; 1988) Adoptarem, per al nostre estudi, la versió crítica de *Cuentos Gauchescos* de Lígia Chiappini, ja que ella presenta la numeració de les línies, aspecte que fa possible trobar les cites i permet de localitzar els paràgrafs al text original amb major precisió.

El text de Lopes Neto és l'expressió de l'oralitat. El lector sent com els personatges narren els contes i les llegendes. Es tracta dels diversos rostres del gautxo que conversen, declamen poemes curts, expliquen "contes", quadres, trobes, "dits", poesies èpiques, reptes, etc. (Neto, 1999). En efecte, Simões Lopes «s'identifica amb les fonts de la tradició oral». Ell és, segons Augusto Meyer, «l'interpret de les tendències i tradicions del nostre home del camp. El seu instint era de contribuir a la fixació del component folklòric del gautxo. Sabia escoltar com cap altre, interpretar com ben pocs ho fan, i va salvar tantes coses, que fins i tot en això ell "és el primer" (Neto, 1957: 15).

La llegenda *O Negrinho do Pastoreio* ja era coneguda i explicada en la tradició popular, fins i tot abans que Simões Lopes la transformara en llibre. Existien anteriorment almenys tres versions literàries publicades de la mateixa llegenda:

- a) La versió d'Apolinário Porto Alegre: *El crioulo del Pastoreo*, de 1875;
- b) La versió uruguaiana de Javier Freyre, de 1890; i
- c) La versió d'Alfredo Varela, de 1897.

La versió de Simões Lopes Neto, publicada l'any 1906, en el *Correo Mercantil*,⁷ va ser introduïda, en 1913, en les *Leyendas del Sur* (Chaves, 1982: 172). L'obra simoniana comença transcrivint i compilant la parla del poble. En ella trobem el relat harmoniós del gautxo que viu la pau tel·lúrica de les pampes, pau trencada posteriorment pel drama dels pagesos: els *Contos gauchescos* (1912) assenyalen el dramatisme que forma part de la vida del gautxo.

El drama sempre acaba amb la victòria d'un personatge, encara que no és reconegut pels membres de la comunitat. Més tard, Simões Lopes escriu les *Leyendas del Sur* (1913), que poden ser considerades com a mites fundadors del gautxo. Aquestes, com per exemple *O Negrinho do Pastoreio*, es mostren com a narració del reconeixement entre el terratinent i el peó, on el drama se supera en la llegenda en un nivell simbòlic. L'evolució literària de Simões Lopes conclou amb *Casos del Romualdo* (1952), els quals constitueixen una mena de comèdia que ironitza la ideologia del gautxo, al temps que qüestiona l'*status quo* de la societat pampeana.

Encara que la trajectòria literària simoniana haja evolucionat, ell encara es manté fidel al nucli ètico-metafísic, que es pot trobar al text *O Negrinho do Pastoreio*. Primerament, presentarem la sinopsi de l'estructura de la llegenda en les seues divisions principals i els seus moviments interns. En segon lloc, voldríem destacar la identitat plural del personatge, introduïda en el context de la hisenda (o finca). A la fi, els trets literario-filosòfics dibuixen els eixos fonamentals que articulen la llegenda del *Negrinho*. La relació entre l'estructura i el personatge permet de captar la perspectiva literario-filosòfica simoniana sobre el gautxo.

2. L'estructura de la llegenda ⁸

Tots junts recordarem aquella maula de l'hisenda,
que en saltar en un formiguer el teu cos de xiquet,
ha clavat ben fonda una llança en el propi ser del racó;

⁷ Segons nota d'Augusto Meyer (Neto, 1957: 263). També es pot trobar una referència a la publicació de la llegenda en la carta de Coelho Neto, de l'1 de gener de 1907, dirigida a Simões Lopes Neto, on ell afirma: «Voldria agrair-te la dedicatòria que em fas de la llegenda *O Negrinho do Pastoreio*, publicada al "Correo Mercantil" de 26 de desembre de 1906» (Neto, 1988: 168).

⁸ Per tal d'organitzar l'estructura de la llegenda, seguim l'edició crítica de Lígia Chiappini (Neto, 1988: 169-174).

portarà els records d'aquell vell ramat,
que des del més alt del turó s'espargí a la casualitat,
per reunir-se en el cel amb tu i Nostra Senyora,
i hui el travessa, ben entrada la nit, enmig d'un foc! (Braun, 1999: 35)

Podem dividir el text en dos grans moments: la pèrdua de la carrera de cavalls, fet que dona peu a la lluita entre senyor i esclau i mostra, a l'ensem, la violència instaurada en el sistema de poder senyorial; i el *milagro novo* del *Negrinho*, que supera el suplici a través de la via ètico-metafísica i, així, restableix la seua pròpia llibertat.⁹

En aquests dos moments, és possible d'identificar nou parts, dividides pel mateix autor mitjançant tres asteriscs; també s'hi considera el contingut específic de la llegenda. Cal assenyalar que «a les llegendes, la presència del narrador [Blau Nunes], sempre un *campe-ro*¹⁰ entre *camperos*, és menys viva i directa que als contes. De quan en quan, hi apareixen variacions o comentaris de caire subjectiu, a penes subordinats al to de la parla habitual» (Neto, 1957: 264).

Primer moment: la carrera

1a) - El context i els personatges (p. 169, 1-26): on es presenta la pampa oberta i ambdós personatges (el terrinent i el *Negrinho*).

2a) - La carrera de cavalls (p. 169, 27-42 i p. 170, 1-37):

- la disputa es dona entre el terrinent i el veí;
- la carrera té dos objectius oposats: el terrinent vol per a si mateix el premi de la victòria (els mil jaguars d'or) pel fet que el veí pensa donar-los als pobres;
- el cavall, muntat pel *Negrinho*, que és bai i pertany al terrinent; mentre que el del veí és el moro;
- la sentència que declara el vencedor, dictada pel jutge, que afirma categòricament: «Ho sóc per llei». Ell té autonomia per prendre la decisió, car és un vell amb experiència des dels temps de la guerra de Sepé-Tiaraju;¹¹
- el veí distribueix el premi entre la “pobretalla” (bous, vaques de llet, poltres).

Segon moment: el moment ètico-metafísic

3a) - La primera pallissa amb l'assot de cuir (p. 170, 38-45 i p. 171, 1-24): pau i hostilitat.

- El *Negrinho* és amarrat al pal i rep la primera pallissa amb l'assot;

⁹ Aquesta divisió en parts és proposada per Flávio Loureiro Chaves (1982: 171).

¹⁰ Empleat que viu a les hisendes i que realitza la tasca de tenir cura del ramat (Nota de J. Pizzi).

¹¹ Cacic d'indígenes guaranís, mort en la batalla de Caiboaté, el 7 de febrer de 1756, quan s'enfrontava als portuguesos i espanyols en defensa de la seua terra. De fet, va ser batejat pels sacerdots jesuïtes, com José Tiaraiú. És més, era conegut també amb el nom de Sepé. Durant molt de temps, a la vora del riu es va erigir una gran creu de fusta, amb una inscripció —escrita mig en llatí, mig en idioma indígena— que deia: «En nom de tots els sants, en l'any de Crist Jesús de 1756, el 7 de febrer, va morir en combat el gran cap guaraní Tiarajú, en un dissabte sant, i va pujar al cel uns dies abans que el gran cap de la Taba de l'Uruguai, que va morir el 10 de febrer, dimecres, tot combatent contra un exèrcit de 15.000 soldats. Havent estat soterrat ací el 4 de març, ordene erigir aquesta creu a mossén Miguel. Descanse en pau». Fins hui dia, en celebracions i commemoracions, la frase més pronunciada de Sepé Tiaraju sona com un himne de resistència: «Alto! Aquesta terra té amo» (Nota de J. Pizzi).

- l'ajut li arriba de la padrina, la Verge Maria. Ell pensa en ella i dorm;
- hi ha una experiència de pau nocturna. Les estrelles il·luminen la nit: la Creu del Sud, les Tres Maries i l'estrella de l'alba;
- l'assossegament és interromput pels *guaraxains*,¹² que tallaran el fil del cor, i el cavall bai fuig amb la tropa.
- 4a) - La segona pallissa d'assots (p. 171, 25-40 i p. 172, 1-10): la maldat del fill.
  - El fill del terratinent comunica a son pare que els cavalls han fugit. La pallissa es repeteix;
  - *O Negrinho* va a l'oratori de la casa a buscar una candela. El degoteig de cera il·lumina el camp i ell aconsegueix reunir el ramat;
  - a l'alba, el fill del terratinent torna a dispersar el ramat.
- 5a) - La tercera pallissa (p. 172, 11-31): el formiguer i el somni del terratinent.
  - L'última pallissa li produeix talls en el cos i vessament de sang;
  - el *Negrinho* crida la Verge, la seua protectora, i sospira com si estigués a les portes de la mort;
  - *O Negrinho* és llançat al formiguer;
  - el somni del terratinent revela un desig mimètic que té un doble sentit: a) narcisista: «Va somniar que era ell mateix, mil voltes»; b) i patrimonial: «Va somniar que tenia mil fills, mil negrets, mil cavalls, mil voltes mil jaguars d'or»;
  - es pot percebre en aquest punt l'oposició entre allò real i allò fictici: el formiguer on col·loquen *O Negrinho* és real, mentre que el formiguer del terratinent és un somni;
  - existeix també una oposició repetitiva: les tres pallisses que rep *O Negrinho*, que culminen amb la superació de la violència; tres vegades el mateix somni del terratinent acaba en pura il·lusió.
- 6a) - *O Negrinho* dempeus, junt al formiguer, i el reconeixement del terratinent (p. 172, 32-40 i p. 173, 1-7): la baralla del senyor i l'esclau és superada per la mediació metafísica.
  - El terratinent torna al formiguer i troba *O Negrinho* allí, dempeus;
  - al costat del *Negrinho* es troba la seua padrina, Nostra Senyora;
  - el terratinent, en veure-la, «va caure agenollat davant l'esclau»;
  - la superació del plor i de la derrota davant la serenitat, i el fet de no plorar ni riure; en les dues primeres pallisses, el text acaba de la següent manera: «I així el *Negrinho* va perdre el pasturatge. Y va plorar» (p.171, 24 i p. 172, 10). Ací trobem una conclusió diferent: «I així *O Negrinho* va trobar per última vegada el pasturatge. I no va plorar, ni va riure» (p. 173, 6).
- 7a) - La tradició oral d'un "miracle nou" (p. 173, 8-23): l'esclau es torna màrtir i intercessor.
  - La tradició es difon: el fet que *O Negrinho* haja estat devorat en el formiguer es transforma en notícia per als veïns, *posteiros*,¹³ andarecs, bovers, *mascates*, i carreters;
  - *O Negrinho* passa a assumir la funció d'intercessor, per tal de trobar les coses perdudes;

¹² També conegut com a *graxaim*. Altres l'anomenen *sorro* o *zorro*. Generalment se'l compara amb un gos salvatge que acostuma a rosegar les tires, principalment de cuir i untades de greix, que s'utilitzen per subjectar els cavalls o el ramat (Nota de J. Pizzi).

¹³ Persones que generalment vivien en las línies frontereres de les hisendes i que realitzaven la tasca de vigilar les tanques de fil d'aram, tenir cura del ramat, ajudar a contar el bestiar i executar altres tasques, com ara impedir la invasió d'estranyes (Nota de J. Pizzi).

- *O Negrinho* es torna un ser invisible: «Ell condueix i pastura [el ramat], sense veure ningú» (p. 173, 23).

8a) - *O Negrinho* repeteix tots els anys el moviment de baixar al formiguer i reunir el ramat (p. 173, 24-30): la superació de l'enemistat i de la dispersió.

- *O Negrinho* visita les formigues, que es converteixen en les seues amigues. El cavall bai no escapa, però s'acosta al genet que recull el ramat;

- *O Negrinho* desapareix, durant tres dies, dins d'un formiguer i després, en nàixer el tercer dia, ix i reuneix el ramat.

9a) - Qui intercedeix per les coses perdudes (p. 173, 31-36 i p. 174, 1-7): «Guardar l'esperança».

- *O Negrinho* passa a ser invocat com a intercessor per trobar els objectes perduts.

En efecte, l'estructura de la llegenda a través dels dos grans moments (la carrera i l'ètico-metafísic) articula les nou parts, tot donant-los una unitat. La carrera, com a primer moment, és l'eix que situa el problema de la llegenda: el conflicte entre un món senyorial i els esclaus (*O Negrinho*) i els pobres (els veïns). El moment ètico-metafísic indica l'acció humana i les seues contradiccions en la lluita entre el senyor/esclau i, alhora, la superació d'aquestes, a través del trànsit del nivell mític al simbòlic i religiós. Aquest joc de contradiccions està present en els personatges específics que l'autor construeix dins d'una identitat plural.

3. El personatge simonià: la construcció d'una identitat plural

Ell [Blau Nunes] em feia la impressió de ser un perenne *tarumà* verdós,
preparat per a la destra i el raig,
i que abriga dins el seu tronc cavernós eixams d'abelles,
en els galls nius de coloms [...] (Neto, 1988: 33, 41-43)

Simões Lopes construeix la identitat dels personatges, tot partint del paradigma de la hibridació (Bernd i Lopes, 1999). Els personatges no tenen una identitat única, però sí una identitat híbrida, és a dir, en Simões Lopes la dependència cultural no crea un discurs de ressentiment, car és conscient de la marca inevitable de la relació amb altres cultures des del temps de les colònies. L'assimilació és part integrant de la formació cultural. El gautxo no s'ha convertit en «gautxo per sostracció», però construeix la seua pròpia identitat a partir de l'altre. «L'element fonamental per a la interpretació de l'obra simoniana no és la seua inclusió en el context regional, però el fet d'haver-lo incorporat ha aconseguit d'avançar-lo dialècticament per expressar una visió del món» (Chaves, 1982: 16).

La construcció de la identitat cultural en la literatura regional llatinoamericana pot ser doncs entesa a partir de tres moments: a) el mestissatge: l'homogeneïtat; b) la criollització: allò diferent; c) la teoria de la hibridació o de la identitat compositiva: del ser a allò que és (Bernd i Lopes, 1999: 22-24).

a) El mestissatge és el punt de vista de la modernitat que es basa en la ideologia de l'homogeneïtzació centralitzadora, que té com a pressuposició la teoria del blanqueig. La idea del mestissatge oliava la mescla de totes les ètnies, però sempre amb el predomini de

la cultura i l'ètnia blanques, ço és, la identitat exclusivista: la idea que la societat hauria de tornar-se blanca. Açò implica garantir la transició del mestís al blanc, és a dir, la mescla d'ètnies condueix a l'homogeneïtat que purifica allò que es mescla per tal d'afirmar, al capdavall, només la identitat del blanc.

b) La criollització representa l'afirmació d'una identitat diferent, que modifica la visió homogènia i estàtica de la identitat mestissa. La identitat criolla posa en moviment construccions d'identitats obertes a allò diferent. Ella supera la identitat mestissa, que és homogènia i exclusivament blanca. La teoria del criollisme en la literatura és la tendència nativista que afirma una identitat diferent.

c) La teoria de la hibridació o la teoria de la identitat compositiva: segons García Canclini (1997), la hibridació és una de les nocions claus per comprendre la història llatinoamericana. La tesi de la hibridació afirma que «la modernitat europea no va eliminar les tradicions autòctones; de fet, va donar lloc a formes sincrètiques, en les quals les matrius indígenes, espanyoles i portugueses foren reelaborades per tal de construir la mescla» (Bernd i Lopes, 1999: 22).

La construcció d'una identitat compositiva representa la síntesi entre l'homogeneïtzació del mestissatge i el component crioll diferent. L'ontologia subjacent és la superació de l'homogeneïtzació —la identitat del ser únic— i del ser diferent cap a l'afirmació d'una identitat d'allò que *està sent*, la qual cosa inclou les escriptures híbrides obertes al pluralisme, amb múltiples orígens culturals.

Determinats personatges simonians poden incloure's dins la identitat compositiva, com és el cas, per exemple, del *Negrinho* o la *Teiniaguá da Salamanca do Jarau*, etc. Ells expressen la mobilitat i la capacitat de transformació de la nostra cultura. Passem a observar alguns personatges de la llegenda *O Negrinho do Pastoreio*.

a) *O Negrinho* és un personatge compositiu, que representa el moviment permanent de la realitat: ell ix a reunir el ramat, desapareix durant tres dies i després torna i baixa al formiguer, per a pujar-hi més tard: camina errant pels camps, tot mostrant-se sempre obert a la relació amb la diversitat, bé siga amb el terratinent o amb tots aquells que encenen una candela per trobar alguna cosa perduda.

O Negrinho sosté una figura híbrida en constant metamorfosi, car apareix, en forma d'home, de ser diví i de sant alhora. Com a home, està en contacte amb el patró i amb la padrina, la Verge Maria. Després de mort, retorna cíclicament com a un ser diví: «Tots els anys, durant tres dies, *O Negrinho* desapareix», per tornar a aparèixer posteriorment, muntar en el bai i eixir «a reunir el ramat». I finalment, com a sant, és invocat per trobar els objectes perduts: «*O Negrinho* va sempre a la recerca dels objectes perduts». I per dur-ho a terme, n'hi ha prou amb què s'encenga una candela en el seu nom.

O Negrinho és un personatge que està associat a la qüestió de la negritud. La llegenda trau a debat el problema de l'esclavitud i la superació d'aquesta en el nivell simbòlic, a través de l'afirmació de la identitat religiosa: ell no té nom, encara busca la seua identitat en el plànol religiós, tot convertint-se en protegit de la Verge, Nostra Senyora.

b) En oposició al *Negrinho*, trobem el terratinent. Es tracta d'un personatge que encarna el tipus avar, egoista i cruel. No presenta una identitat compositiva, sinó una identitat inflexible, dura i definida: el ser immòbil. El terratinent compta amb una *identitat d'arrel*

axial, que s'oposa a la *identitat rizoma* del *Negrinho*.¹⁴ La identitat del terratinent és vertical i homogènia, car viu tot sol i no es comunica amb ningú: «No donava hostatge a ningú, no deixava un cavall a cap vianant» (Neto, 1988: 169, 7). És el personatge oposat del *Negrinho*, que té una identitat *rizoma*, és a dir, que estableix una xarxa de connexions heterogènies. *O Negrinho*, pel que fa a la *identitat rizoma*, es ramifica en qualsevol direcció, ja que es comunica amb un entramat d'innombrables persones: Nostra Senyora, els veïns i tots els qui van a la recerca de les coses perdudes. Es tracta doncs d'una identitat que va a l'encontre d'altres arrels, tot intercanviant relacions, a partir del principi de l'alteritat, de la cultura i de l'estètica compositiva. El terratinent i el seu fill es regeixen per la identitat d'arrel, que és única i exclouent, perquè no considera els altres com a formadors de la seua pròpia identitat.

c) Nostra Senyora és presentada com a la patrona «de qui no la té». Ella es l'única dona que apareix en la llegenda. Col·loca la qüestió de la identitat femenina, creada a través de la figura compositiva, tot començant per l'element religiós: mare de Déu; popular: patrona; i cultural: protectora. En Ella es troba la síntesi i la reconciliació de les contradiccions de la llegenda.

d) I per últim, el jutge, el personatge que s'introdueix en la tradició cultural dels pares fundadors de la cultura gautxa: els indis. «El jutge era un vell del temps de la guerra de Sepé-Tirajú, era un jutge formidable, que havia vist molt de món» (Neto, 1988: 170, 24-26).

El personatge simonià és el *tipus* o el *model* que representa els traços i les contradiccions socials, morals i psicològiques d'una època (Lukács, 1965: 30). Per exemple, ambdós *tipus*, *O Negrinho* i el terratinent, presenten els grans problemes d'una època en la qual es fonen l'objectivitat i la norma, l'element humà i el metafísic, el component històric i l'essencial, el moment individual i allò universal social. En aquest sentit, la representació típica simoniana mostra les tendències regionals de l'evolució social del gautxo, al mateix temps que duu a terme la superació del regionalisme, car insereix la seua obra dins el *tipus* universal, com veurem a continuació.

4. Principals trets literario-filosòfics de la llegenda

Simões Lopes utilitza un llenguatge regionalista, és a dir, particular. Per això s'introdueixen els conflictes i els drames de tot ésser humà, ço és, la problemàtica universal (Chaves, 1982: 16).

El regionalisme simonià no s'esgota en la representació mimètica de l'espai regionalista; inclou la condició problemàtica de l'home, tot imposant els mitjans de la seua

¹⁴ El concepte d'*arrel*, en oposició al de *rizoma*, va ser introduït per Deleuze i Guattari (1995) a través de la classificació botànica de les arrels. Segons ells, els grups principals són (Boff de Godoy, 1999: 64): arrels axials o pivotants i arrels fasciculades o rizomàtiques; el primer és representatiu de les arrels que posseeixen un eix principal del qual broten petites radícules. Aquest eix és singular en cada planta i es desenvolupa verticalment. Les arrels fasciculades, que passaran a ser anomenades rizomes, posseeixen un punt d'origen que avorta l'eix principal, del qual es ramifica una diversitat d'arrels, innumbrables fascícules desenvolupades de la mateixa manera i que estan disposades en totes les direccions.

pròpia expressió. Així doncs, naixen els diversos nivells del discurs literari, tots ells estructuralment interdependents en la unitat del resultat final —l'element regionalista, l'històric, el psicològic i el mític.

Tot considerant les tres versions anteriors de la llegenda d'*O Negrinho do Pastoreio*, què va introduir d'original Simões Lopes Neto en la seua versió de 1913? Segons Augusto Meyer, ha introduït (Meyer, 1960: 112)

en el cos de la tradició les següents variants, que no he vist en altres fonts: el *xiquet roí*, fill del terratinent, personatge de rellevància en la desgràcia del *Negrinho*; el *motiu de Nostra Senyora*, patrona dels desvalguts; l'*aspecte important de les carreres de cavalls*, car el mateix heroi de la història és el corredor del pareller, i la carrera és en línia recta, la qual cosa constitueix un episodi essencial, pel fet que no es limita a ser una anècdota més, sinó que assumeix la importància d'un clímax, dins el fil narratiu.

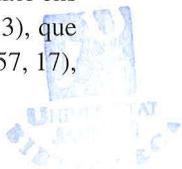
El tema de la carrera de cavalls assenyala l'estructura social de dominació i les relacions de violència i arbitri que s'organitzen a partir de la hisenda (Chaves, 1982: 172-174).

No existiria, en el text, la reflexió sobre el poder, si no es donara aquesta variant, que és precisament una invenció simoniana. No cal dir que es tracta de la variant de les carreres, inventada i introduïda per Simões Lopes Neto, que assumeix un significat important, perquè duu a terme el següent esclariment: ell no pretén reproduir la llegenda coneguda i no la va reeditar; s'apropia de la tradició i crea un text nou i autònom, una narrativa referida per complet a la seua ètica humanista i a la noció de la llibertat individual, oposades a la ideologia de la dominació senyorial.

Un altre element original de Simões Lopes és el tema de la patrona, la Verge Maria. Aquest tema continua present del principi fins a la fi del relat. La Verge Maria aporta l'horitzontalitat "naturalista" del sentit metafísic des d'un arquetipus cristià (Chaves, 1982: 174-175).

La figura de la Verge acompanya el *Negrinho*, l'ajuda a trobar el ramat, presideix la resurrecció de l'esclau front al terratinent, i finalment, ens fa saber que ha sigut Ella "qui el va rescatar, el va salvar i li va donar un ramat, que ell condueix i pastura, sense veure ningú", tot restaurant així, en la plenitud, la llibertat perduda. Això el narrador ho anomena *milagro nuevo*, tot considerant-lo com a l'eix central de la seua història, justament en la segona variant, que no existia anteriorment, i que ara passa a ser un tret fonamental.

Passem a veure ara algunes característiques literario-filosòfiques que la llegenda introdueix. No es tracta d'aspectes tècnics i formals de la literatura simoniana. Per això ens remetem a l'anàlisi exhaustiva d'Auréliu Buarque d'Hollanda (Neto, 1957, 27-113), que afirma que l'obra de Simões Lopes és una «pintura, i no una fotografia» (Neto, 1957, 17), és a dir, és una creació, i no una còpia o reproducció de la realitat.

a) L'oposició entre el temps cíclic i l'històric: el mite es desenvolupa en un temps cíclic, és a dir, repetitiu, mentre que les narracions cristianes assumeixen el temps històric en forma d'espiral i, per tant, de creació innovadora. Segons el punt de vista de Flávio L. Chaves, «no es podrà dir que el text *O Negrinho do Pastoreio* és una llegenda, *stricto sensu*», perquè tenim d'una banda, una perspectiva històrica, en la qual naix la llegenda, és a dir, la societat de la hisenda. La llegenda aconsegueix ací una funció contra-ideològica en relació al poder vigent dels terratinents. Se situa en un espai social, i retrata tipus de comportaments, tot analitzant la realitat de les pampes dins l'estil naturalista.

D'altra banda, la narració comença amb l'expressió «en aquell temps», aspecte que caracteritza el temps mític. El mite articula el temps a través de la repetició vida/mort i contempla la lentitud pacient del cicle còsmic: «Va arribar el sol, va arribar el vent, va arribar la pluja, va arribar la nit» (p. 171, 1); «Va caure la serenata silenciosa i va banyar els pasts, les ales dels ocells i la casa de les fruites. Va passar la nit de Déu i va arribar el matí i el sol encobert» (p. 172, 27-29). En la part final de la narració podem llegir: «Aleshores per davant, quan qualsevol cristià perdia alguna cosa» (p. 173, 19); i també, «Des d'aleshores i encara hui» (p. 173, 31) (Chaves, 1982: 173). Trobem doncs en la llegenda/mita l'oposició d'aquests dos temps: el de la història i el del mite.

b) L'oposició entre gran i petit i l'opció simoniana del *Negrinho*: d'una part, l'autor usa termes d'intensitat que expressen excés: «gran quantitat d'artefactes de plata, molta *cauíla*,¹⁵ molta maldat, molt [...]» (p. 169, 5-6). De l'altra, apareixen els diminutius: «i per a un esclau, petit encara, molt bell i negre com el carbó i a qui tots anomenaven solament *O Negrinho*» (p. 169, 20-21). És important assenyalar que Simões Lopes utilitza sempre la lletra majúscula per escriure el nom del protagonista (*O Negrinho*), mentre que emprava la minúscula per escriure el nom del terratinent. Aquest fet demostra la seua preferència pel personatge protagonista. «Es verifica que el terratinent-soldat no correspon, en cap de les hipòtesis (ni tan sols en el rerefons dels contes *Gauchescos*, ni en l'acusació de les *Leyendas del Sur*), al *gautxo* ideat per Simões Lopes Neto. Aquest és, més que un tipus social, la personificació d'un conjunt de valors —coratge, lleialtat, confiança, amistat— reservats específicament als peons, agregats, *posteiros* i esclaus, en el context que la narració proposa» (Chaves, 1982: 174).¹⁶

c) Personatges universals i/o dos ètiques diferents: el terratinent i el *Negrinho* que, amb les seues característiques, encarnen dos models distints d'actuar, que són, al mateix temps, tipus humans universals. *O Negrinho* orienta la seua acció a través de la humilitat, la fe i el servei, mentre que el terratinent exerceix l'autoritat tirànica, la crueltat, l'avarícia, la venjança i la manca de compassió.

De fet, el terratinent és retratat èticament com a un model no solidari: «No donava hostatge a ningú, no deixava un cavall a cap vianant; d'hivern el foc de sa casa no feia

¹⁵ Persona ronyosa, mesquina (Nota de J. Pizzi).

¹⁶ «Hi ha un clar accent popular en tots els contes, autèntic i espontani, que difícilment trobarem en la literatura regionalista o amb vel·leïtats "populistes" dels nostres escriptors. Tal vegada ningú en Brasil ha aconseguit una identificació tan profunda amb l'esperit de les seues volences, fins a tal punt que el mateix João Simões Lopes Neto, ciutadà de Pelotas culte i de família patrícia, s'aplaca per complet en l'ombra de Blau, el vaquer» (cf. Meyer, en Neto, 1957: 12).

brases; les gelades i el *minuano*¹⁷ podien arronsar la gent, ja que la porta de sa casa no s'obria; d'estiu l'ombra de les bellaombres sols posava a recer els gossos; i ningú de fora bevia aigua dels seus dipòsits» (p. 169, 7-11). La brutalitat del terratinent pot ser verificada en el text simonià pel que respecta la «reflexió sobre l'exercici del poder autocràtic i la denúncia de la dominació patrimonialista traduïda en les relacions d'arbitri i violència» (Chaves, 1982: 174) instaurades en la hisenda.

En contraposició a l'ètica del terratinent trobem l'ètica d'*O Negrinho* que, com afirma Augusto Meyer, pot ser constatada en la «profunda vibració de solidaritat humana, que el transforma en el símbol d'una raça». El personatge col·lectiu/universal, en el cas del *Negrinho*, té la capacitat de representar la identificació col·lectiva dels esclaus. «Els elements continguts en el "cas" no justificarien plenament el prestigi de la llegenda si *O Negrinho* no resumira tantes altres històries de xiquets que mai han tingut una infància, si ell no fóra el representant de tots aquells negrets i negretes sacrificats per la captivitat» (Neto, 1957: 267-268).

També mereix un comentari especial l'actuació del jutge, que jutja per damunt de les pressions del terratinent. El jutge, de cap blanc, proclama la seua sentència perquè el senten tots: «— Ho he sigut per llei! Va perdre el cavall bai, va guanyar el cavall moro. Qui ha perdut, que pague» (p. 170, 28-30). És el tipus ètic que actua, no mogut pels interessos o conveniències, sinó segons la llei. Trobem en la llegenda *O Negrinho* i el jutge, que es resisteixen al terratinent, el primer a través de l'aspecte ètic-metafísic i el segon mitjançant la tradició de la justícia, que s'inspira en la llei indígena.

d) Ambdues representacions:

1) El terratinent representa el somni de poder: «Aquella nit el terratinent va somniar que era ell mateix mil vegades i que tenia mil fills i mil negrets, mil cavalls bais i mil vegades mil jaguars d'or [...] I que tot això cabia amb sobres dins d'un formiguer petit [...]» (p. 172, 23-26). El món de la hisenda, comandat pels terratinents-soldats, es regeix per la noció de propietat, que es determina per la militarització de la pampa (per exemple, el cas de l'obra *O Anjo da Vitória*) i el predomini del lucre amb l'alienació o desmitificació de l'espai natural (per exemple, el cas de *O Boi Velho*)¹⁸ a través de les diverses guerres i l'estructura patrimonialista de dominació (Chaves, 1982: 165).

2) La figura del *Negrinho* representa la superació de la contradicció senyor/esclau a través de la figura maternal i religiosa de la patrona: «El terratinent va veure la patrona dels qui no la tenen, ha vist la Verge, Nostra Senyora, tan serena, posada en terra, però tot assenyalant que es troba al cel [...] Quan va presenciar tal cosa, el senyor va caure agenollat davant l'esclau» (p. 172, 40 i p. 173, 1-3).

e) Les referències a la simbologia cristiana (la transició del mite a la religió):

1) Existeix un paral·lelisme entre el text *O Negrinho* i el text de l'Evangeli que narra la passió, mort i resurrecció de Jesús (el tridu pasqual): «Tots els anys, durant tres dies, O

¹⁷ Vent gelat i sec propi de l'hivern, amb direcció sud-oest. Procedeix dels Andes, i passa per la regió on habitaven els indis *minuanos* (indígenes que antigament vivien al sud-oest de la província de Rio Grande del Sur - Brasil), dels quals ha pres el seu nom (Nota de J. Pizzi).

¹⁸ *L'àngel de la victòria* i *El bou vell*, respectivament (Nota de J. Pizzi).

Negrinho desapareix: està dins d'algun formiguer gran, tot visitant les formigues, les seues amigues» (descens de Jesús al sepulcre/mort); «el seu ramat es dispersa; un ací, l'altre per allà, els seus cavalls guimben en les manades de les hisendes. Però, en nàixer el sol del tercer dia, el bai renilla prop del seu genet» (eixida del túmul/resurrecció) (p. 173, 24-28).

2) La figura del *Negrinho* s'assembla a la figura del "serf sofrent", del profeta Isaïes. El sofriment, les injustícies i el dolor carnal del *Negrinho* són superats en el plànol simbòlic-religiós.

3) La mare (la padrina), representada per la Verge Maria, és reverenciada com a protectora i redemptora. Com va fer Jesucrist, el salvador de la humanitat, Maria és qui salva i redimeix el *Negrinho*: «La Verge, Nostra Senyora, que el va rescatar i salvar [la cursiva és nostra] i li va donar un ramat, que ell condueix i pastura, sense veure ningú» (cf. p. 173, 22-23).

Hem vist que Simões Lopes introdueix en la seua versió de l'obra *O Negrinho do Pastoreio* tres temes originals —la carrera, el xiquet roí i la padrina, la Verge Maria— que són decisius per assenyalar l'*ethos* del gautxo. Aquests temes es troben presents en tota la llegenda, tot mostrant consistència a través de les diverses oposicions literario-filosòfiques entre el temps cíclic i l'històric, entre allò gran i allò petit, és a dir, entre dues ètiques i dues representacions del món, que troben una mediació en la simbologia cristiana, com a substrat metafísic i cultural. Per concloure, direm que (Chaves, 1982: 233)

l'expressió simoniana marca un moment decisiu en la tradició regional del gautxo i també en la brasilera, precisament perquè, en ultrapassar la documentació de la realitat aparent, imposa aquesta visió del *món* que exigeix el contrast, la paradoxa, el símbol i la metàfora com a als seus fonaments i ens condueix a la frontera del llenguatge.

BIBLIOGRAFIA

- BERND, Z. i C. G. LOPES (orgs.) (1999): *Identidades e estéticas compósitas*, Porto Alegre, La Salle e UFRGS.
- BOFF DE GODOY, A. (1999): «Identidade criouliada: a (re)construção de um novo homem», dins BERND, Z. i C. G. LOPES (orgs.): *Identidades e estéticas compósitas*, Porto Alegre, La Salle e UFRGS.
- BRAUN, J. C. (1999): *50 anos de poesia*, Porto Alegre, Martins Livreiro.
- CHAVES, F. L. (1982): *Simões Lopes Neto: Regionalismo & Literatura*, Porto Alegre, Mercado Aberto.
- DUSSEL, E. (1995): *Filosofia da Libertação*, Sao Paulo, Paulus.
- GARCÍA CANCLINI (1997): «Stratégies du recyclage. Arts cultes et populaires en Amérique Latine», dins MOSER i altres (eds.): *Recyclages - économies de l'appropriation culturelle*, Montreal, Balzac.
- LUKÁCS, G. (1965): *Ensaïos sobre literatura*, Rio de Janeiro, Civilização Brasileira.
- MATTOS, M. (1999): *Simões Lopes Neto: tempo de resgate*, Pelotas, E.P.P.
- MEYER, A. (1960): *Prosa de los Pagos*, Rio de Janeiro, São José.
- MOSER i altres (eds.) (1997): *Recyclages - économies de l'appropriation culturelle*, Montreal, Balzac.
- NETO, J. S. L. (1957): *Contos Gauchescos e Lendas do Sul*, Porto Alegre, Editora Globo. Edició crítica d'A. BUARQUE DE HOLLANDA; prefaci i notes d'AUGUSTO MEYER.
- (1973): *Contos Gauchescos e Lendas do Sul*, Porto Alegre, Editora Globo. Text i glossari d'A. BUARQUE DE HOLLANDA.
- (1988): *Contos gauchescos. Lendas do Sul. Casos do Romualdo*, Rio de Janeiro, Presença.

- Edició crítica de L. CHIAPINNI.
— (1999): *Cancioneiro Guasca*, Porto Alegre, Editora Sulina.
- REVERBEL, C. (1981): *Um capitão do guarda nacional*, Caxias do Sul, Martins Livreiro e UCS.
— (1986): *O gaúcho. Aspectos de sua formação no Rio Grande e no Rio da Prata*, Porto Alegre, L&PM.
- RICOEUR, P. (1978): *O conflito de las interpretaciones. Ensayos de hermenêutica*, Rio de Janeiro, Imago Editora.
— (1995): *Civilisation universelle et cultures nationales*, dins DUSSEL, E.: *Filosofia da Libertação*, Sao Paulo, Paulus.
- TARGA, L. R. P. (org.)(1988): *Breve inventário de temas do sul*, Porto Alegre, UNIVATES, UFRGS, FEE.
- TOLEDO, D. (1998): *Simões Lopes Neto*, Seleção dos melhores contos, Sao Paulo, Global Editora.
- ZILBERMAN, R. (1985): *Literatura gaúcha. Temas e figuras da ficção e da poesia do Rio Grande do Sul*, Porto Alegre, L&PM.
— (1992): *A literatura no Rio Grande do Sul*, Porto Alegre, L&PM.